

КОМПЛЕКСНЕ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ Й ПОЧЕРКУ ПІДВИЩУЄ МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

І.ГОРА,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики
Національної академії Служби безпеки України

SUMMARY

The given article considers some aspects of the forensic study of writing the peculiarities of the complex research of the hand-written text concerning authorship and hand-writing.

* * *

Автор рассматривает отдельные проблемы криминалистического исследования письма, особенности комплексного автороведческого и почерковедческого исследования рукописного текста.

* * *

Автор розглядає окремі проблеми криміналістичного дослідження письма, особливості комплексного авторознавчого та почеркознавчого дослідження рукописного тексту.

Постановка проблеми. Розкриття й розслідування злочинів завжди викликає потребу дослідження різноманітних доказів і в багатьох випадках за справами різних категорій такими доказами виступають документи з рукописними текстами, досліджуючи які необхідно встановити дані щодо особи їх автора та виконавця за ознаками писемного мовлення і почерку. Зазвичай необхідність у таких дослідженнях виникає у разі потреби ідентифікації конкретної особи, проведення активного розшуку або зменшення кола осіб, серед яких доцільно шукати злочинця чи іншу особу – фактичного автора й виконавця рукописного документа.

Сьогодні в судовій експертизі все більш активно відбувається процес диференціації наукових знань, що призводить до виокремлення, а в деяких випадках і перерозподілу існуючих судових експертиз на окремі класи, роди, види. Разом з тим взаємопроникнення галузевих знань, необхідність вирішення суміжних питань при дослідженні складних об'єктів вимагає постійної інтеграції знань, що виступає тим механізмом, який допомагає подолати нестачу відомостей про досліджуваний об'єкт, правильно обґрунтувати експертний висновок, а отже – підвищити рівень його повноти й надійності. Першим кроком до процесу взаємопроникнення наукових знань є комплексна експертиза. Прийма-

то вважати, що головною умовою комплексної експертизи виступає структурна єдність об'єкта – носія властивостей, які досліджуються експертами. Прикладом комплексної експертизи є криміналістична експертиза письма, яка вирішує спільні питання криміналістичного авторознавства та почеркознавства, зокрема такі: чи є автором і виконавцем рукописного тексту одна особа або різні, встановлення соціально-демографічного та психологічного портрета особи – автора й виконавця рукописного тексту, його ідентифікація. Сьогодні існує необхідність більш глибокого пізнання криміналістичної сутності письма та відображення цих даних у відповідному визначенні.

Метою цієї статті є встанов-

лення сутності й завдань криміналістичного дослідження письма і визначення його місця в розкритті й розслідуванні злочинів та обґрунтування доцільності здійснення комплексних експертних досліджень рукописних документів.

Термін «письмо» використовують для позначення декількох понять: засіб фіксації думки; вид писемності (ієрогліфічне, алфавітне); процес виконання рукописних документів. В криміналістиці цей термін вживають головним чином в першому, найбільш широкому його значенні. При цьому спеціаліст вивчає в документі дві його сторони – смислову й графічну. В.О.Істрін ще у 60-х роках минулого століття визначав письмо як додатковий до звукового мовлення засіб спілкування, що виникло на основі мовлення та слугує для передавання звукового мовлення на відстань за допомогою графічних знаків або зображень й передає, як правило, ті або інші елементи мовлення – окремі прості повідомлення, слова, морфемі, склади або звуки [1, 13]. Спираючись на результати його досліджень, багато хто з вчених-криміналістів та експертів-практиків у галузі судового почеркознавства саме

так розглядають письмо в своїх наукових працях.

Запропоноване В.О.Істріним визначення письма, стало предметом дискусії у криміналістичній літературі. Необхідність уточнення формулювання поняття «письмо» підтверджується й результатами психологічних досліджень, які дають змогу розглядати дане явище в якості функціонально самостійного виду зовнішньої мовленнєвої діяльності людини. Зокрема, Л.С.Виготський неодноразово підкреслює, що різні за своїм призначенням форми мовлення мають свою особливу лексику, граматику та синтаксис [2, 337].

У криміналістиці письмо традиційно розглядають як засіб фіксації думок за допомогою спеціально розроблених графічних знаків. Письмо виникло й сформувалося як засіб передачі особою, яка пише, певних відомостей іншим людям. У більшості своїй автор інформації, яка міститься у письмовому тексті, фіксує її не лише для власних потреб, а й для ознайомлення з нею певного кола осіб. Навіть в ситуаціях фіксації певних даних для власних потреб особа намагається зберегти певну інформацію, яка може знадобитися в майбутньому. Отже, такі роздуми дають можливість визначити письмо як засіб фіксації, збереження та передачі людиною інформації за допомогою спеціально вироблених графічних знаків [3, 117]. В енциклопедії судової експертизи визначено, що письмо – це знакова система фіксації мовлення, яка дає змогу за допомогою графічних елементів закріпити мовлення у часі й передавати на відстані. В судовій експертизі мовлення є об'єктом почеркознавчої та авторознавчої експертизи [4, 299].

Службова роль рухових навичок письма по відношенню до мисленнєвої діяльності, яка

має прояв у писемному мовленні, підкреслювалася ще в ранніх працях криміналістів з почеркознавства [5, 65]. Почерк – це лише зовнішня сторона письма, писемне мовлення – його сутність і зміст. Також як звуки мови (фонемі) – лише зовнішнє відображення усного мовлення, літери (графемі) – лише зовнішній прояв писемного мовлення. Навички із використання особою стилю, синтаксису, орфографії стають у процесі письма певною мірою пов'язаними із руховими навичками особи, яка пише, а на формування усіх цих навичок впливає свідомість людини. Отже, на нашу думку, писемне мовлення – це складний процес, у якому мислення поєднане з комплексом інтелектуальних та рухових навичок у складну організовану систему. Це й визначає необхідність комплексного дослідження ознак, що відображають навички рухів (ознак почерку) та відбивають розумові навички писемного мовлення.

Оперування письмовим способом формування та формулювання на письмі думок людини передбачає засвоєння особою навичок використання певних засобів й способів фіксації думки в рукопису – кінцевому продукті акту письма. Письмо є об'єктом криміналістичного пізнання, який безпосередньо матеріалізується в рукопису і в якому комплексно відбиваються структура, ідентифікаційні та діагностичні властивості, а також закономірності функціонування письмового навичку, що є суттєвими з погляду вирішення завдань судової експертизи письма.

У документах, які складаються традиційним рукописним способом, смислова інформація відбивається за допомогою писемного мовлення. Його формування, тобто створення сталого й індивідуального комплексу особливостей, що притаманні певній осо-

бі, підпорядковується загальним законам формування будь-яких навичок. Письмово-мовленнєві навички формуються подібно до письмово-рухових під впливом внутрішніх (суб'єктивних) та зовнішніх (об'єктивних) факторів. Із внутрішніх факторів для формування індивідуального писемного мовлення велике значення мають особливості проходження у людини вищих нервових процесів. Іншими значними внутрішніми факторами є ступінь глибини та швидкість проходження психічних процесів, рівень інтелектуального розвитку, загальний культурний рівень та інші. До зовнішніх факторів, які беруть участь у формуванні особливостей писемного мовлення, належать мовне середовище, освітній і культурний рівень, писемна практика, виховання в сім'ї, колі друзів, вплив засобів масової інформації тощо.

Філологів як фахівців в галузі писемного мовлення, часто залучають до виконання завдань з ідентифікації автора певного або іншого твору поза межами вирішення завдань судочинства, проте така ідентифікація відрізняється від криміналістичної. Фахівець-філолог, який не зв'язаний процесуальними межами, може будувати свої висновки на думках своїх колег, самостійно відшукувати необхідні, на його думку, фактичні матеріали. Безумовно, не можна перенести у чистому вигляді методи ідентифікації філології у криміналістику. Разом з тим сучасне мовознавство відкриває великі можливості для криміналістичного дослідження письма. Пристосування досягнень інших наук для розв'язання питань кримінального й цивільного судочинства і є одним із завдань криміналістики як науки. Сьогодні завдяки дослідженням вчених криміналістів на базі мовознавства, літературознавства, психолінгвістики,

психології, фізіології, логіки та інших наук спостерігаємо успіхи у дослідженні стереотипності характеристик писемного мовлення й об'єктивізації їх оцінки за допомогою формалізованих показників. В результаті теоретичних досліджень сформульовано поняття «лінгвістичний стереотип» (за аналогією з динамічним стереотипом у почеркознавстві), розроблена класифікація ознак писемного мовлення, досягнута єдність думок щодо необхідності розподілу ознак писемного мовлення на загальні та окремі, ідентифікаційні та діагностичні тощо. З метою визначення авторства документів, проводиться статистичний аналіз ознак, що не залежать від змісту тексту, формалізованих показників синтаксичних ознак писемного мовлення, вивчається кількість використань слів, речень у тексті, загальний обсяг словника. Якщо в проведенні почеркознавчих експертиз ознаки писемного мовлення не беруться до уваги, це або призводить до втрати інформації, корисної для розкриття й розслідування злочинів, впливає на можливість обґрунтування категоричного висновку, або стає причиною експертної помилки.

Потреба в комплексному дослідженні письма виникає у випадках, коли особа переписувала текст або виконувала його під диктовку, наприклад, писала повідомлення про злочин, або об'єктом дослідження є передсмертна записка, яка складена під диктовку. В такому випадку особлива увага приділяється дослідженню невмотивованих повторень слова, словосполучення, навіть речення або його фрагменту, що може бути зумовлене втомленістю, послабленою увагою виконавця при переписуванні. Різкі порушення синтаксичної структури, зв'язності викладу, невмотивовані пропу-

щення фрагментів тексту можуть свідчити про факт переписування. Для проведення подібного аналізу зазначених ознак, виявлених у тексті, спеціальних знань експерта-почеркознавця недостатньо. Цей аналіз можна проводити лише в межах комплексного дослідження ознак почерку й писемного мовлення, що сприяє правильній оцінці виявлених ознак й формулюванні висновку.

В експертній практиці доволі часто трапляються випадки, коли досліджуючи рукописний текст, що виконаний в незвичних умовах або з навмисним викривленням почерку, експерт-почеркознавець не може дійти категоричного висновку щодо виконавця тексту, проте в досліджуваному документі бачить значну кількість ознак писемного мовлення, за якими можна встановити автора даного рукопису. Саме комплексне дослідження почерку й писемного мовлення видається найбільш ефективною формою встановлення автора й виконавця письма.

Підставою для експертизи письма є положення про те, що писемному мовленню кожної людини притаманні специфічні риси, а це, в свою чергу, дозволяє стверджувати про наявність індивідуального стилю мови й мовлення. Мовленнєво-створюючими факторами, тобто факторами, які визначають мовленнєві навички людини, є рівень освіченості, ступінь володіння нормами літературної мови, місце народження та формування мовленнєвих навичок, вік, професія, почасти – стать, сфера соціальної діяльності та побуту, накопичений життєвий досвід, інтереси тощо. Перелічені ознаки можна вважати більш-менш константними, тобто майже незмінними, незалежними від впливу психологічних факторів. Писемне мовлення відображає

особистість у всій багатогранності її властивостей, спрямувань, ціннісних орієнтацій. Так, походження людини, місце її народження та проживання, мовне оточення дитячих, молодих, зрілих років можуть зумовлювати певні відхилення в її мовленні; вік позначається на періодах становлення останнього, його збагаченні або збідності, на використанні стереотипів, характерних для того чи іншого етапу життя соціуму; рівень освіти, загальної культури має прояв в багатстві або бідності лексичних, граматичних, стилістичних варіантів мовлення, його інтелектуальному наповненні; особливості спеціалізації нервової системи, пов'язані зі статевим диморфізмом, визначають переваги в писемному мовленні тих чи інших мовних засобів, розбіжності в його експресивній стороні; тип вищої нервової діяльності має прояв в характері емоційної насиченості; професійна належність багато в чому зумовлює рівень і особливості мовної та змістовної боків тексту, співвідноситься зі способом презентації дійсності в наочних образах або абстрактних категоріях тощо.

Можливості дослідження письма з метою встановлення названих та інших характеристик автора й виконавця рукописного тексту базуються на тому, що текст можна розглядати як проекцію індивідуальної мовної системи, або ширше – психомовленнєвої організації особистості, психічні властивості якої перебувають у певній закономірній взаємодії. Поряд із соціальним, в практиці правоохоронних органів особливе місце займає також психологічний портрет автора й виконавця рукописного тексту, інші його особистісні властивості: тип темпераменту, провідні риси характеру, наявність або відсутність сталих патологічних

відхилень у психіці, напрям інтересів, характер ціннісних орієнтирів, світоглядні, релігійні переконання тощо. Успіх вирішення цих експертних завдань значною мірою зумовлений ступенем розробленості окремих методик дослідження рукописних текстів.

Об'єкти криміналістичного дослідження письма необхідно розглядати у двох аспектах – як джерела інформації і як носіїв доказової інформації. Під об'єктом – джерелом інформації розуміється такий об'єкт, властивості якого необхідно встановити в процесі експертного дослідження. Під об'єктом – носієм інформації розуміється об'єкт, у якому відбилися зазначені властивості у вигляді системи ознак його внаслідок взаємодії з об'єктом – джерелом інформації. Цілі кожного із зазначених класів експертних завдань дають змогу систематизувати їх в такий спосіб: 1) ідентифікаційні (встановлення або виключення факту виконання досліджуваного рукописного тексту конкретною особою; встановлення або виключення факту виконання досліджуваних рукописів або окремих їхніх фрагментів однією або різними особами); 2) діагностичні та класифікаційні (встановлення статі, віку, ступеня розвитку зорово-рухового автора й виконавця рукописного тексту); виявлення особистісних якостей особи, яка писала, тобто типу вищої нервової діяльності, типу темпераменту, характеристик нервових процесів (збудливість, стабільність, стриманість і т.ін.), ділових особливостей (стиль роботи, ставлення до справи); встановлення соціально-демографічних даних про особу, яка писала (рідну мову, район проживання, освітній рівень та ін.); визначення навичок особи автора-виконавця рукописного тексту (професійних); психофізіологічних станів

особи під час виконання рукопису (сильне душевне хвилювання, збудження, гальмування, фізична втома, алкогольне або наркотичне сп'яніння, фізичне охолодження та ін.); встановлення патологічних станів особи, яка писала (хронічних, психічних захворювань і тимчасових розладів душевної діяльності, деяких нервових, інфекційних та інших соматичних захворювань); 3) ситуаційні, спрямовані на визначення пози, в якій виконувався рукописний текст, встановлення фактів виконання рукопису в звичних або незвичних умовах акту письма; визначення фактів незвичної установки того, хто пише, на максимально швидке, гарне, старанне письмо; встановлення фактів навмисної зміни почергових характеристик рукопису шляхом зміни звично пишучої руки, скорописного маскування, наслідування почерку іншої особи тощо. Цілком закономірно, що кожний із вказаних напрямів дослідження письма (ідентифікаційних, діагностичних, класифікаційних, ситуалогічних) має свої цілі, завдання, роль предметної галузі, термінологічний апарат. Здійснюючи криміналістичне дослідження письма, експерти вирішують ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні й ситуаційні завдання, які реалізуються в певних умовах й диференціяція яких слугує фактором подальшої систематизації експертних завдань за ступенем їхньої спільності. Підставами такої систематизації виступають вид, склад і обсяг досліджуваного рукописного тексту.

Висновок: Розвиток інтеграційних процесів в криміналістичній експертизі письма дозволяє вирішити широке коло нових науково-дослідницьких проблем й підняти на новий рівень практичні експертні дослідження. Сьогодні криміналістичне дослідження письма розвивається

у напрямках: ідентифікації особи за ознаками писемного мовлення і почерку за допомогою статистичних методів; діагностики особи автора-виконавця письма, встановлення його психологічного та емоційного стану, соціально-демографічного портрета; класифікації, тобто віднесення автора й виконавця до певної групи – статевої, вікової, професійної тощо.

Література:

1. Истрин В.А. Развитие письма / И.А.Истрин. – М., 1961. – 400 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собр. соч. – М., 1982. – Т.2. – 421 с.
3. Криминалистика: учеб. / Л.Я.Драпкин, В.Н.Карагодин. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 672 с.
4. Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т.В.Аверьяновой, Е.Р.Россинской. – М.: Юристъ, 1999. – 552 с.
5. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза письма / А.И.Винберг. – М., 1940. – 116 с.